

ZEGGEN HOE HET ZIT.

OVER DE TAAL IN ILJA LEONARD PFEIJFFERS “BRIEVEN UIT GENUA” EN “IDYLLEN”

Marc van Oostendorp

Verschenen in *Ons Erfdeel* 59.3 (augustus 2016)

Rë'löt, mi'se-gë, rë'löt nag iow ef'ni kle frë'hö. Het moet een van de eerste versregels zijn die Ilja Leonard Pfeijffer (1968) ooit schreef, in ieder geval volgens *Brieven uit Genua*, zijn recentste, autobiografische, en volgens de auteur volkomen eerlijke boek.

De regel is het begin van een nationaal epos in een door Pfeijffer zelf bedacht metrum: iedere regel bestaat uit een trochee (*tam-ta*) gevolgd door een dactylus (*tam-ta-ta*) gevolgd door nog een trochee; daarna volgt het hele patroon nog een keer. “Alsof je twee keer achter elkaar mijn volledige naam zou uitspreken,” zegt de dichter er zelf over.

“Luister, iedereen, luister naar dit vreemde verhaal”, betekent die eerste regel in een bijna-ritmische vertaling, en het is bijna net zo’n mooi veelzeggend begin van Pfeijffers werk als *Hebban olla uogala* van de Nederlandse letterkunde – een regel waarin het hele oeuvre zich eigenlijk al aandient.

Tijdens zijn middelbareschooltijd schiep Pfeijffer op zijn Rijswijkse jongenskamer zijn eigen fantasieland, dat hij *Mocanië* noemde. *Brieven uit Genua* beschrijft hoe hij onder andere een voetbalcompetitie ontwierp, een ondergronds treinstelsel en een taal. Vooral dat laatste was kennelijk belangrijk. Het brievenboek besteedt er in ieder geval de meeste aandacht aan: hoe hij een eigen alfabetisch schrift ontwierp, alsmede een vernuftig systeem van voor- en achtervoegsels, hoe hij op vakantie in menig gastenboek opmerkingen in het Mocaans maakte. En hoe hij uiteindelijk besloot dat er een nationaal epos voor het land moest komen – een epos dat geschreven zou zijn door de dichter Murnon en waarvan Pfeijffer beweert dat hij de eerste regels nog steeds uit zijn hoofd kent.

In zijn *Brieven* waagt de dichter zich ook aan geleerd commentaar op het gedicht. Zo vertelt hij dat het “nuancepartikel” *kle* duidelijk maakt dat het verhaal “‘vreemd’ is op een nobele of verheven manier” en hij legt uit dat het Mocaanse woord voor *vreemd* daardoor moeilijk te vertalen is in het Nederlands.

Veel meer dan over de dichter Murnon, over wie volgens Pfeijffer “in de secundaire literatuur” niets bekend is, maar die wel de Mocaanse Homerus zou zijn, zegt de regel natuurlijk iets over de Rijswijkse Murnon zelf.

Dat zit ‘m bijvoorbeeld in de aansporing aan “iedereen” om te luisteren. In Pfeijffers vroege bundel *Het glimpen van de welkwiek* (2001) komt een gedicht voor dat ook zo’n soort aansporing bevat: ‘Rede tot de burgers van de stad’:

of u mij maar wilt volgen stadsgenoten ik zal u diep
vervoeren mijn listen en lagen uw en mijn lachen
het slechtste gezelschap laat u voelen dat u mens
onder mensen bent het genoeg is geheel
mijnerzijds laat alles zinnen zijn

Net als veel van Pfeijffers gedichten is deze ‘Rede’ expliciet poëticaal. En net als veel andere gedichten aan het begin van het oeuvre is de poëtica er een die niet alleen de onbegrijpelijkheid viert (de laatste regels van het gedicht luiden: “ik zal voor u / verduisteren”), maar ook de taal: laat alles zinnen zijn.

De toon van het gedicht is natuurlijk erg ironisch, met zijn opdracht aan de “burgers van de stad”; maar toen hij het schreef had Pfeijffer al gedongen naar de titel Dichter des Vaderlands – ook dat deed hij volgens de *Brieven* “voor de grap”, maar wel met zoveel verve dat hij in de top tien terechtkwam. De ambitie om zelf Murnon te worden zat er, al dan niet als grap, al vroeg in.

Er is Pfeijffer vooral in de beginperiode wel verweten dat zijn gedichten bewust te duister waren, en dat hij te gefascineerd was door zijn eigen virtuositeit om toe te komen aan een urgente boodschap. De laatste jaren lijkt Pfeijffer bovendien zélf dat soort kritiek op zijn jongere zelf te uiten. “Geen deconstructies meer”, schrijft hij in zijn recente bundel *Idyllen* (2015), “geen cryptogram, geen quiz./We zullen moeten zeggen hoe het is”, om te vervolgen, met regels die in ongeveer iedere recensie van *Idyllen* zijn aangehaald:

Ik heb het zelf in het verleden fout gedaan,
ontwortelaartje dat ik mij daar was. De waan

dat ik de toch al losse schroeven nog meer moest
ontregelen en hoopjes zekerheden woest
moest ondergraven, heeft de zaak geen goed gedaan.

Wat is de “zaak” die “geen goed gedaan” is? De tijden zijn volgens de dichter al duister genoeg en daarom moet de stem van de dichter zo helder mogelijk klinken. De dichter mag daarom geen duisterheid meer brengen. In *Idyllen* draagt hij dan ook een heldere, politieke boodschap uit. Begin dit jaar won Pfeijffer de E. Du Perron-prijs juist vanwege zijn engagement, dat hij behalve in deze bundel ook in columns in *nrc.next* uitdroeg, alsmede in een boekje met verspreide stukken over de asielzoekersproblematiek, *Gelukszoekers* (2015).

In de afgelopen tien jaar heeft Pfeijffer bovendien zijn sympathie voor een specifieke Nederlandse politieke partij uitgesproken, GroenLinks, wat er bij de vorige verkiezingen toe leidde dat hij zich – met Murnoniaanse ambitie, maar ook tongue in cheek – kandidaat stelde voor het lijsttrekkerschap van die partij.

Ook de *Brieven* kondigen de nieuwe poëtica van “zeggen hoe het is” aan, al zit er wat dit betreft ook duidelijk een ontwikkeling in het boek. Er wordt vanaf het begin over politieke onderwerpen geschreven, en veel ontregelends is er in het boek niet te vinden; maar het blijft allemaal wel geformuleerd met flair en een grote woordenschat.

Op zeker moment leest de schrijver een bundeltje van Joost Zwagerman over diens scheiding en is in eerste instantie teleurgesteld: “Fuck poëzie, dacht ik. Dat is verworden tot een maatschappelijk aanvaarde manier om niet te zeggen wat je te zeggen hebt.” Dat is vrij letterlijk wat ook in de *Idyllen* wordt beweerd, maar even later leest de brieven-schrijver een ander gedicht van Zwagerman en raakt dan toch overtuigd: “Eerder wilde ik nog een dagboek van Zwagerman met alle pijnlijke details, maar bij dit gedicht interesseert mij die hele Zwagerman niet meer, ook al heeft hij het geschreven.”

Hij bedenkt dan echter dat poëzie juist pure vorm is, zoiets als een liedje:

Het zingt in een andere dimensie, onder de douche, met aria’s van zorgeloos schuim.
En het is niet erg als je met de spons onder je oksels de tekst verandert. Dat is precies de bedoeling.

Pfeijffer is, met andere woorden, weer terug bij zijn oude poëtica: laat alles zinnen zijn. Ook elders ziet hij de dichter in de eerste plaats als iemand die de taal verpleegt. In één brief gaat hij bijvoorbeeld naar aanleiding van de kwestie rondom het Koningslied uitgebreid in op de vraag van wie de taal eigenlijk is? Pfeijffer gaat de verschillende mogelijkheden langs – de taal is van het volk, van de schoolmeesters, de taalkundigen, maar trekt uiteindelijk de volgende conclusie:

[De dichter] is de aangewezen persoon om de taal te verzorgen en te onderhouden, omdat hij de smaken kent van alle woorden en de kleuren van de klanken. Hij weet welke woorden elkaar kunnen bemesten en welke elkaar doen verdorren door elkaars nabijheid. Hij weet hoe de taal het elegantst geplooid kan worden langs de buigzame wortelstokken van grammaticale constructies. Hij kan de taal afstoffen en weer doen blinken als nieuw. Hij kan de taal gezond en vitaal maken.

De taal is van de dichters.

Alleen aan het eind van het boek verandert des schrijvers opvatting radicaal. Hij heeft dan een nieuwe geliefde ontmoet, en daarmee de oprechtheid. Zorgeloos schuim wil hij niet meer rondspatten, geen slecht gezelschap meer zijn, niets verduisteren en zelfs geen taal meer plooiën. Hij wil oprecht zijn – niet alleen in het boek zelf, maar ook in de publiciteit rond het verschijnen van *Brieven uit Genua* benadrukte Pfeijffer steeds de nietsontziende eerlijkheid van het gebodene, die in de laatste brief culmineert in slotzinnen waarin de rol van de taal wordt geminimaliseerd:

Het enige wat ik hierna nog wil schrijven, zal ik schrijven op mijn huid in plaats van op papier, dat ik te lang met mijn huid heb verward, en het zal een enkel woord zijn en het zal het enige woord zijn dat belangrijk is en waar, en het woord zal zijn: sì.

Er duiken in het recente werk van Pfeijffer, kortom, twee redenen op om de zaken niet meer te verduisteren, maar daarentegen te zeggen hoe het zit: de politieke situatie van de huidige tijd vraagt erom, en de liefde al evenzeer. In deze roerige era moet alles eerlijk zijn en oprecht.

Maar daar zit een angel in. Het laatste woord dat Pfeijffer kennelijk wil schrijven, is een Italiaans woord. Stella, de vrouw die de schrijver tot zijn nieuwe oprechtheid brengt, is namelijk afkomstig uit Genua en uit het boek blijkt dat ze het Nederlands niet of nauwelijks machtig is. De *Brieven* leest ze met behulp van Google Translate. Met andere woorden: wanneer Pfeijffer in het Nederlands “zegt hoe het is”, begrijpt zijn geliefde daar nog steeds maar weinig van.

En zo zijn we nog steeds niet zo heel ver weg van het Mocaans, de ultieme vreemde taal, van het epos waarnaar “iedereen” luistert, maar dat in de wereld waarin wij leven nog steeds weinig mensen verstaan en waarin een verhaal wordt verteld dat zo “vreemd” is dat het Nederlands niet eens het juiste woord heeft om de vreemdheid ervan uit te drukken.

Taal heeft, zou je kunnen zeggen, twee functies in Pfeijffers wereld. Het is een solipsistisch genotsmiddel, een manier waarop de dichter zichzelf met elegante middelen in een roes kan brengen, een aria van zorgeloos schuim, een elegante tuin om in je eentje in te zitten. Maar tegelijkertijd, en uiteindelijk veel belangrijker, is dat het een manier is waarop mensen met elkaar kan verbinden, de stadgenoten én de ware geliefden. Pfeijffers schrijverschap beweegt zich van het eerste naar het tweede, van de Mocaanse zorg om nuancepartikels naar het lijsttrekkerschap van GroenLinks.

Het verlangen naar een rol van de taal van de dichter voor de gemeenschap heeft er tegelijkertijd altijd in gezeten, hoe ironisch in de Rede de wens om “mens onder mensen” te zijn ook wordt gebracht, en hoe goed ze ook verstoep zat onder woordfontijnen.

Het lijkt paradoxaal om beide functies te verbinden. Taal die te mooi is, wordt te weinig toegankelijk en kan dan mensen niet binden. Het is vrijwel onmogelijk dat een niet-moedertaalspreker zoals Pfeijffers Italiaanse geliefde ooit alle allusies in een van zijn vroege gedichten zal kunnen begrijpen, zoals het ondenkbaar is dat zijn Siberische ex-geliefde alle allusies aan het Nederlandse Koningslied begrijpt, die hij verwerkt in de *Brieven* die hij haar zogenaamd uit Genua stuurt; of zich zelfs maar voor die allusies interesseert. Omgekeerd is het moeilijk voorstelbaar dat een dichter de literatuurgeschiedenis gaat verrijken door het woord *si* op zijn huid te tatoeëren.

Precies die paradox zit natuurlijk al in de Mocaanse versregels. Hier hebben we een gedicht dat een heel volk heeft betoverd en samengebracht met zijn prachtige stijl. Zij het dat dit volk, anders dan het gedicht, nooit heeft bestaan. Hier hebben we een taal die perfect

geschikt is om allerlei nuances van vreemdheid uit te drukken, maar waarvan niemand ooit heeft gehoord - de dichter veronderstelt dat zelfs zijn moeder niet heeft vermoed dat ze echt bestond. Ze dacht dat hij die rare lettertjes alleen had gemaakt om in gastenboeken te schrijven. Op de fiets naar school bedacht hij ondertussen geleerde verklaringen over waarom de eerste regel met een r-klank begon en of de werkwoordsvormen wel echt imperatieven zijn.

De dichter die middels perfecte verzen één wil worden met zijn volk, kan dat volk natuurlijk zelf uitvinden; zoals Pfeijffer in de roman *La Superba* (2013) een correspondentievriend uitvond.

In dat alles zou dus volgens *Idyllen* en *Brieven in Genua* nu verandering moeten komen. De paradox moet worden opgeheven, de woorden moeten nu alleen nog echte mensen raken. De reden die Pfeijffer voor die noodzakelijke verandering geeft, ligt in de buitenwereld: de politieke situatie is benarder dan in het verleden, de geliefde is geliefder dan in het verleden; maar waarschijnlijk is in de eerste plaats de schrijver veranderd. Hij heeft inmiddels zijn eigen vreemde verhaal gevonden. Voor het festival Linkse Lente van GroenLinks dichtte hij in 2005 dat “het aangespoelde hoofd van de dichter van duister was gevraagd / te spreken van geloof hoop en liefde”. Dat was ironisch. Maar het is inmiddels ook echt gemeend.

MARC VAN OOSTENDORP

ILJA LEONARD PFEIJFFER, *Brieven uit Genua*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2016, 704 p;
Idyllen. Nieuwe poëzie, 2015, 184 p.